

Willem Otterspeer. *Utopieën van een onvermoeibaar mens*. Bert Bakker

Het is een merkwaardige intellectuele exercitie die Willem Otterspeer onderneemt in zijn essaybundel *Utopieën van een onvermoeibaar mens*: van het gezond verstand probeert hij een utopie te maken. 'Het principe van mijn utopie is het juiste midden. Maar daarmee bedoel ik niet de gemakzuchtige plek van waaruit we de wereld plegen te bezien, eerder het tegendeel ervan, een positie bevochten op prachtige uitersten', lezen we in het 'Woord vooraf' bij zijn boek.

Men zou vervolgens een reeks essays verwachten waarin die 'prachtige uitersten' door een verstandig mens worden geëxploreerd. Uitersten die zelf niet met het gezond verstand samenvallen en misschien zelfs uitersten die bij nader inzien minder 'prachtig' uitpakken dan ze leken, net als het onderwerp van zijn terecht geprezen Bolland-biografie. Alleen via de uitersten laat het juiste midden zich vaststellen.

Die verwachting komt echter niet uit. Otterspeers essays gaan over heel andere - gematigde - onderwerpen. Over de universiteit, de intellectuelen, de Republiek der Letteren, de Nederlandse Oriëntalistiek, het verzamelen, Isaiah Berlin en Michael Ignatieff.

In het 'Woord vooraf' sneuvelen al bij voorbaat enkele mogelijke uitersten, zoals de gedachte 'dat er nog iets anders aan de hand is dan wat er zich in onze hersenen afspeelt'. Hetzelfde geldt voor de metafysica, gepresenteerd als 'de oude ervvijand van het gezond verstand' - een opvatting waarbij Descartes zich zonder twijfel omdraait in zijn graf. Zijn definitie van het heden waarop het gezond verstand zich zou moeten richten ('het heden van de voorbije dingen, het heden van de bestaande dingen en het heden van de toekomstige dingen') ontleent Otterspeer desondanks aan Augustinus. De metafysica mag hebben afgedaan, de metafysici blijkbaar nog niet.

Het is niet de enige paradox die Otterspeer zich veroorlooft. Want onder 'utopie' verstaat hij, behalve het 'gastvrije heden' van Augustinus, ook een 'extreem *juste milieu*' en een 'ongezonde *common sense*'. Wat ik me bij die twee laatste zaken moet voorstellen, ontgaat mij eerlijk gezegd: van extremisme en ongezondheid blijkt niets in dit boek. Beter op zijn plaats is dat 'gastvrije heden'. Het verwijst naar een open oog voor het verleden en voor de toekomst, en aan deze dubbele blik heeft Otterspeer zijn utopieën te danken.

Hij maakt een historische rondgang langs de universiteit, de Republiek der Letteren en de intellectueel, om uit de 'kenmerken die als zwerfstenen door de geschiedenis (...) verspreid liggen' een Weberiaans 'ideaaltype' te construeren, dat nergens daadwerkelijk bestaat maar dat comfortabel beantwoordt aan zijn verlangens en behoeften.

Het universitaire *juste milieu* dat Otterspeer bevalt, 'komt dan te liggen in de spanning tussen maatschappelijke betrokkenheid en distantie, tussen egalitaire en elitaire oogmerken, tussen wetenschappelijke veelheid en eenheid', terwijl de ideale functie van de universiteit met een term van Huizinga wordt aangeduid als 'het denkend hoofd van het gemenebest'. In essays over het ijveren van Nederlandse

wetenschappers in de jaren twintig voor de wereldvrede en over de 'ethische politiek' van Leidse oriëntalisten als Snouck Hurgronje en Van Vollenhoven (die Otterspeer op genuanceerde wijze in bescherming neemt tegen de kritiek van Edward Said) vinden we hiervan een praktische uitwerking.

Enige tegenspraak is overigens niet afwezig (of misschien kunnen we, gezien Otterspeers bewondering voor Isaiah Berlin, beter spreken van pluralisme), zodra het gaat om de zegeningen van instituties. Aan de ene kant betreurt hij met Michael Ignatieff de 'institutionalisering' van de Republiek der Letteren, aan de andere kant wijst hij uitnodigend de universiteit aan als de 'ideale locatie' voor intellectuelen.

Hier wordt de noodzaak van een utopie inderdaad urgent. Want er bestaat gereede twijfel of de huidige universiteit voor de intellectueel nog altijd zo'n ideale locatie is. Ook Otterspeer voelt nattigheid, maar zijn kritiek op de bestaande academie blijft voor een utopist opmerkelijk bescheiden. Veel meer dan een terloopse klacht over 'de albemoeienis van overheid en media' en de 'exponentiële groei van de studentenaantallen' zal men niet aantreffen. De vraag of hierdoor de ideale universiteit niet voorgoed onmogelijk is gemaakt, wordt nergens serieus gesteld, laat staan beantwoord. Of zou het in Leiden (waar de auteur werkzaam is als bijzonder hoogleraar universiteitsgeschiedenis en conservator van het Academisch Historisch Museum) allemaal wel meevallen?

Liever geeft Otterspeer zich over aan een aanstekelijk enthousiasme. Utopie en enthousiasme zijn voor hem nagenoeg identiek, zo blijkt. Dat hij daarbij van de professionele geschiedschrijving een karikatuur maakt, is tot daaraantoe. Niet alle historici zijn zulke enthousiastelingen als hij, dat is waar, al kan moeilijk worden volgehouden dat niemand van hen sinds de negentiende eeuw nog belangstelling zou hebben opgebracht voor het eigene van 'religie en ritueel' of voor 'wat excentriek en grotesk was' - de moderne mentaliteitshistorici, om slechts hen te noemen, doen niet anders.

Problematischer is het estheticisme waarvoor Otterspeer een lans breekt. En dan bedoel ik niet de stilistische parels die geregeld in zijn tekst kunnen worden opgedoken, maar de allerminst vanzelfsprekende verbinding die hij legt tussen esthetica en ethiek. Otterspeer beschouwt zichzelf als een 'verzamelaar', iemand die zich minder bekommert om 'de wetenschappelijke discipline' dan om de 'bizarre individualiteit' en de 'totale toevalligheid' van de dingen uit het verleden. Zijn ideale en dus utopische geschiedschrijving berust op 'een ontvankelijkheid voor de werkelijkheid die ten koste gaat van onze eigen gesloten voorstellingen, ten koste van ons belang en van onze verwachtingen'.

Ogenschijnlijk is daarmee de deur wijd opengezet voor het vreemde uit het verleden, voor een historische authenticiteit die ook strijdig zou kunnen zijn met de verlangens van het gezond verstand. Maar dat valt tegen. Door het esthetische (inherent aan elke historische constructie, aan elk geschiedverhaal) met een ethische waarde te belasten wordt de geopende deur prompt weer dichtgegooid. Hoe vreemd het verleden ook mag zijn, Otterspeer lijkt toch vooral uit te zijn op de spreekwoordelijke schok der herkenning, waardoor niet goed valt in te zien hoe hij ooit recht zou kunnen aan doen wat hem werkelijk, ook in morele zin, vreemd is.

Het exempel van zijn 'meester' Kousbroek, aangehaald op de laatste bladzijden van het boek, demonstreert dit voorbeeldig. Met Kousbroek verheugt Otterspeer zich over de 'morele overtuiging' van Ruby Bridges, 'het meisje uit New Orleans dat in 1960 als eerste negerkind naar een lagere school werd gestuurd die alleen voor blanken was bestemd'. Niet naar het vreemde van de werkelijkheid gaat hier de belangstelling uit, maar naar de door Otterspeer en Kousbroek gedeelde ethiek, die door dit dappere meisje werd bevestigd.

Iemand die het vreemde zoekt, zou eerder de andere kant hebben opgekeken: naar de van haat vertrokken koppen van de blanken die haar de toegang tot de school wilden ontzeggen. Toegegeven, die koppen passen met geen mogelijkheid in de utopie die Otterspeer voor ogen staat, maar ze behoren wèl tot de werkelijkheid. Als alle utopisten blijft ook de utopist van het gezond verstand uiteindelijk de gevangene van zijn eigen wensdroom.

(NRC Handelsblad, 27-12-1996)